

Annona Nova

2012

A Kerényi Károly Szakkollégium évkönyve

Annona Nova

2012

A Kerényi Károly Szakkollégium évkönyve

Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar
Kerényi Károly Szakkollégium
Pécs, 2013

Szakmai lektorok:

Bagi Zsolt
Dóla Mónika
Halmi Tamás
Jankovits László
Milbacher Róbert
Orbán Jolán
Pap Balázs
Pete Krisztián
Szolláth Dávid
Takáts József

A kiadvány a TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0029 Tudományos képzés
műhelyeinek támogatása a Pécsi Tudományegyetemen nevére pályázat
keretében jelent meg.

PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM
UNIVERSITY OF PÉCS

SZÉCHENYI TERV

Felelős kiadó:
Bagi Zsolt

Szerkesztők:
Ágoston Zoltán, Görföl Balázs, Mohácsi Balázs, Németh Dániel,
Schelhammer Zsófi, Szolláth Dávid

Borítóterv:
Zsupos Norbert
A borító Gerhard Richter *Eule* című festménye részletének
felhasználásával készült.

Tördelés:
Kiss Tibor Noé

ISSN: 2061-4926
© A szerzők, 2013
© A szerkesztők, 2013
Minden jog fenntartva.

Tartalomjegyzék

Görföl Balázs: Előszó	7
Schelhammer Zsófi: „Szilágyi Mihály Hagymási kezét elcsapá bokában”. Egy XVI. századi história szerkezeti kérdéseiről	11
Etlinger Mihály: Bogáti Fazakas Miklós zsoltárparafrázisai és a gyülekezeti hagyomány	23
Jaksa Csaba: A tragikum és a <i>Rozgonyiné</i> . A ballada műfaji kérdései	35
Bozsoki Petra: Átrajzolt balladahősök. Arany-balladák újraolvasása Zichy Mihály illusztrációinak tükrében	45
Kiss Georgina: Objektivitás és versfotográfia. Szöveg és kép viszonya Szabó T. Anna első köteteiben	55
Mohácsi Balázs: Egy kötetnyi versszak. Krusovszky Dénes <i>Elromlani milyen</i> című kötetéről – egy szöveghely apropóján	67
Vilmos Eszter: „Nyálas, nyúlós azúr”. A lírafordítás modern hagyományai magyar Részeg hajó-fordítások tükrében	79
Branczeiz Anna: Hungarológiai széljegyzetek az <i>Erőltetett menet</i> egyik angol nyelvű fordításának margójára	93
Szakál Kata: „Pinokkió mi vagyunk!”. Carlo Collodi regényétől a XXI. századi képregényig	103
Venczeli József: Az implicit és explicit performatív mondatok jelentésazonosságáról	113
Bárdos Dániel: A reprezentációk memetikai megközelítésének védelmében	123
Kovács László: A sarthe-i reflexió (<i>Az ego transzcendenciája és A lét és a semmi</i> alapján)	137

A reprezentációk memetikai megközelítésének védelmében

1. Bevezetés

Charles Darwin 1859-ben jelentette meg *A fajok eredete* című művét, mely pár év leforgása alatt megváltoztatta nem csak a korabeli tudományos paradigmákat, de mondhatjuk, hogy az egész nyugati gondolkodást. Az evolúcióelmélet szembeszállt azzal a világgéppel, mely az élővilág változatosságát természetfeletti erők közreműködésével, a Biblia szó szerinti értelmezése alapján teleologikusan próbálta magyarázni. A darwini elmélet naturalisztikus oksági magyarázata rövid időn belül egyeduralkodóvá vált a biológiában, és pár évtized leforgása alatt megjelent az éppen kialakuló társadalomtudományokban is. Ez általában vagy félrevezető leegyszerűsítéseken és általánosításokon, félreértéseken alapult és rendkívül gyakran elnyomó ideológiák használták elméleteik megalapozásaként; vagy pedig csupán hangzatos, de valójában üres metaforaként szolgált, mellyel az emberi kultúrákban meglévő „fejlődést” próbálták leírni.¹

A kognitív tudományok 1960-as évekbeli robbanásával az evolúciós gondolat ismét előkerült a társadalomtudományokban, ill. a pszichológiában – most már jóval adekvátabb formában, számottevő elmefilozófia relevanciával. A fő kérdés az, hogy milyen (evolúciósan kialakult) mechanizmusok teszik lehetővé a mentális reprezentációk terjedését, mely reprezentációk összessége végső soron a kultúrát alkotja? Mi teszi lehetővé, hogy ezek a mentális reprezentációk összehangolódjanak, és ezzel az ember mint csoportban élő

---

¹ A darwinizmus hatása a társadalomtudományokban rendkívül kutatott tudománytörténeti téma, könyvtárnyi irodalommal. Az általam jobbnak és olvasmányosabbnak tartott magyar nyelvű művek közül lásd: BERECKZEI Tamás: *A belénk íródott múlt. Biológiai evolúció és emberi viselkedés*, Dialóg Campus, Pécs, 1998. vagy SOMLAI Péter (szerk.): *Az evolúció elméletei és metaforái a társadalomtudományokban*, Napvilág, Bp., 2004.

szociális lény túlélési esélyeit növeljék? Egyáltalán mik is ontológiai státuszukat tekintve azok az entitások, melyek a magasan fejlett kognitív képességek alapját alkotják? Észre kell vennünk, hogy ezek (legalábbis részben) filozófiai kérdések, melyek megválaszolása nem empirikus vizsgálatokat igényel, hanem konceptuális elemzést!

Tanulmányomban Dan Sperber francia kognitív tudósnak és kulturális antropológusnak a mémelmélettel, annak is elsősorban Richard Dawkins által képviselt változatával szemben 2000-ben megjelent tanulmányában² felhozott ellenvetését fogom megvizsgálni. Egy rövid mémelméleti bevezető után bemutatom Richard Dawkins gondolatkísérletét, majd szeretném rekonstruálni Sperber ellenvetését és megvizsgálni, hogy valóban cáfolja-e a mémelméletet vagy sem, esetleg csupán annak egy általa félreértelmezett és/vagy leegyszerűsített változatát. Amellett fogok érvelni, hogy ez az ellenérv nem genuin cáfolata Dawkins koncepciójának, hanem annak bizonyos félreértésén és Sperber előzetes elméleti elköteleződésein alapul.

2. A kultúra szelekciós modellje – a mémelmélet

A reprezentációk megoszlásának egyik legismertebb és legnagyobb hatást kiváltó biologisztikus elképzelése az úgynevezett mémelmélet. Magát a mém kifejezést az oxfordi evolúcióbiológus, Richard Dawkins találta ki 1976-ban megjelent könyvében *Az önző gén*ben.³ Elképzelése nem előzmények nélküli, azonban Dawkins fejtette ki a koncepciót először rendszeres és programatikus formában. Dawkins az akkor uralkodó funkcionalista típusú szociobiológiai megközelítésekkel szemben szintén egy darwini prekonceptión nyugvó kultúraelméletet szeretett volna megalkotni, mely azonban génszelekciós felfogáson alapul, vagyis a szelekció alapegységének a gént, nem pedig egy magasabb szintű egységet tekint – kizárva a csoport-, ill. faj-szelekciós mechanizmusokat a kultúra magyarázatában.

A mém szó a görög *miméma* szóból származik – mely utánczást, imitációt jelent –, hangzásában pedig a génre rímel, utalva arra, hogy a mémek a génekhez hasonló módon működnek, csak egy el-

² SPERBER, Dan: „An objection to the memetic approach to culture”, in: AUNGER, Robert (szerk.): *Darwinizing Culture: The status of memetics as a science*, Oxford University Press, Oxford, 2000.

³ DAWKINS, Richard: *Az önző gén*, Kossuth, Bp., 2005.

térő hordozóközegben. A mentális reprezentációk terjedése során a repetitív mozzanatokat hangsúlyozza és ezzel magyarázza az adott reprezentációk eloszlását egy bizonyos populációban. Mik is tulajdonképpen a mémek Dawkins szerint? Leegyszerűsítve mondhatjuk azt, hogy a hétköznapi szóhasználatban a gondolatnak nevezett entitások, információcsomagok vagy mentális reprezentációk.

„A mém lehet egy dallam, egy gondolat, egy jelszó, ruhadívat, edények készítésének vagy boltívek építésének módja. Éppúgy, ahogy a gének azáltal terjednek el a génkészletben, hogy spermiumok vagy peték révén testből testbe költöznek, a mémek úgy terjednek a mémkészletben, hogy agyból agyba költöznek egy olyan folyamat révén, melyet tág értelemben utánzásnak nevezhetünk. Ha egy tudós egy jó gondolatot hall vagy olvas, akkor továbbadja kollégáinak és tanítványainak. Megemlíti cikkeiben és előadásaiban. Ha egy gondolatnak sikere van, azt mondhatjuk, hogy agyról agyra terjedve szaporodik.”⁴

A központi elgondolás, melyet a mémelmélet minden képviselője oszt, nagyjából a következő: a biológiai evolúcióban megismert mechanizmusok nem korlátozódnak pusztán egy szubsztanciára, hanem tkp. bármire érvényesek lehetnek, ami replikátorként képes funkcionálni. Dawkins és Dennett is expliciten kijelenti, hogy e kétféle evolúció mechanizmusai analógok egymással. „Dawkins szerint a mémek evolúciója nemcsak hasonlít a biológiai vagy genetikai evolúcióhoz. Ez a jelenség a természetes szelekció törvényeinek elég pontosan engedelmeskedik, és nemcsak egy evolúciós nyelvezettel metaforikusan leírható folyamat.”⁵ A replikáció, variáció és szelekció alapvető törvényei függetlenek a hordozó közegtől, kisebb eltérésekkel nem meghatározott számú evolúciós térben megvalósulhatnak, vagyis többszörösen realizálhatóak.

A mémelmélet heves viták keresztüzében áll megjelenése óta. Ezek nagy hányada emocionális alapú támadás a naturalizáló megközelítésekkel nem szimpatizáló társadalomtudósok részéről, kisebb részük pedig a mémelméletet, mint a reprezentációk terjedését leíró modellt támadja. Ezek közé tartozik többek között

⁴ DAWKINS: *Az önző gén*, i. m., 178-179.

⁵ DENNETT, Daniel: *Darwin veszélyes ideája*, Typotex, Bp., 2010, 373.

Sperber epidemiológiai programján keretein belül kidolgozott attraktor modellje.⁶

3. A sperber-i kritika

A következőkben először is Dawkins gondolatkísérletét fogom bemutatni, ezután Sperbernek az erre adott ellenérvét fogom rekonstruálni. A mémelmélet sperber-i kritikája kapcsán tulajdonképpen két egymástól elkülönült, azonban közös gyökerű ellenérvről beszélhetünk. Az első ellenvetés az a mémelmélettel szemben felhozott leggyakoribb ellenérv, melyet legelőször Dawkins saját magát fel mint megfontolandó kritikát, és erre válaszol a dzsunkás gondolatkísérlettel. A másikat Sperber fejt ki először ilyen formában, azonban mint látni fogjuk, valójában egy, közös gyökerű kritikáról van szó, csupán más hangsúlyokkal. Ezzel azt állítja, hogy a dawkins-i analógia – miszerint a gének és a mémek tkp. azonos másolási pontossággal replikálódnak – hibás.

3.1. Az első ellenvetés

Sperber tanulmányában Dawkins nyomán a következőképpen definiálja a mém fogalmát: olyan kulturális replikátorok, melyek (1) utánczás révén, (2) szelekciós folyamatok által szabályozottan terjednek és (3) nem azért szelektálódnak, mert előnyösek emberi hordozókra nézve, hanem mert önmaguk számára előnyösek.

Sperber egy egyszerű gondolatkísérletére hivatkozik, melyet Dawkins, Susan Blackmore 1999-es könyvéhez írt előszavában⁷ vezet be. Ebben azt mondja, hogy képzeljünk el gyerekeket, akik egy

⁶ Az epidemiológiai programra és az attraktor modellre jelen tanulmányban terjedelmi okokból nem térek ki, ehhez magyar nyelven lásd: KERTÉSZ Gergely: „Kultúra és evolúció. Mire (volt) jó a mémelmélet, és mire nem?”, *Századvég*, 2010/2, 71-96.; LÁSZLÓ János: „A szociális reprezentáció járványtanáról”, *Replika*, 2000/41-42, 289-300.; MUND Katalin: „A kulturális evolúció újabb elméletei a hagyományok tükrében”, *Információs Társadalom*, 2002/2, 60-87.; MUND Katalin: „Járványos kultúra”, *Buksz*, 2002, 237-248.; PLÉH Csaba: „A gondolatok terjedési mechanizmusai: mémek vagy fertőzések?”, *Replika*, 2000/40, 165-185.; TÓFALVY Tamás: „A kultúra és a kommunikáció járványtani modellje”, *Információs Társadalom*, 2002/2, 97-101.; valamint természetesen SPERBER, Dan: *A kultúra magyarázata*, Osiris, Bp., 2001.

⁷ DAWKINS, Richard: „Bevezetés”, in: BLACKMORE, Susan: *A mémgépezet*, Magyar Könyvklub, Bp., 2001.

kísérletben vesznek részt. Mutatunk egy kínai dzsunkáról készült rajzot az egyik gyerekeknek, majd később megkérjük, hogy emlékezetből rajzolja le. Ezután ezt a rajzot mutatjuk meg egy második gyerekeknek, majd megkérjük, hogy ezután ő rajzolja le emlékezetből, majd ezt a második képet a harmadik gyerekeknek és így tovább. Nyilvánvaló, hogy már néhány lépés múlva, de mondjuk a tizedik rajz esetében már biztosan olyan mértékben el fog térni a rajz az eredetitől, hogy esetlegesen már szinte semmiben nem is hasonlít ahhoz. Készítésük sorrendjében egymás mellé téve őket, mindegyik szomszédos rajzon felfedezhetőek a hasonlóságok; emellett azonban azok a változtatások is, melyek amiatt jönnek létre, hogy a gyerekeknek memóriájukra hagyatkozva kellett minél pontosabban lerajzolniuk a látott rajzot és a memorizálásra korlátozott idő állt rendelkezésre. Hogyan működhetnek a mémek a génekhez hasonlóan a kulturális változás folyamatában, ha másolási megbízhatóságuk ilyen csekély és szinte minden példány különbözik a másiktól – így lehetetlenné téve az élővilág evolúciójában központi evolúciós mechanizmusokat?

A gének esetében a mutáció aránya ezer replikációból egy, vagyis rendkívül alacsonynak mondható; ráadásul ezeknek a mutációknak a többsége hatásában elhanyagolható, nem okoz jelentős fenotipikus eltéréseket. A gének másolása tehát egy közelítőleg 100%-os pontosságú folyamatként írható le, ami hatékony szelekciót tesz lehetővé.⁸ A mémek esetében azonban – mint maga Dawkins is elismeri – nem identikus másolatok keletkeznek, eltekintve egyes ritka típusú esetektől. „Ha (...) a kultúra esetében (...) minden másolási eseményben lehet egy bizonyos mutációs összetevő, akkor kérdésessé válik a szelekció kumulatív hatásának lehetősége.”⁹ A mémelmélet értelmezése szempontjából tehát kulcsfontosságú, hogyan tekintünk a gén-mém analógiára. Szükségünk van arra, hogy fenntartsuk az elképzelést, hogy a mémek is relatíve nagy másolási pontossággal képesek replikálni magukat; ellenkező esetben az egész koncepció megdőlné. A mémelméletnek ezt az Achilles sarkát próbálja támadni a legtöbb kritika, mint később azonban rámutatok, véleményem szerint a másolási pontosság felől támadó stratégiák nem tudják genuin cáfolatát adni a

⁸ Lásd pl. MAYNARD-SMITH, John: *Evolutionary Genetics*, Oxford University Press, Oxford, 1989, 20-24.

⁹ SPERBER, Dan: *A kultúra magyarázata*, Bp., Osiris, 2001, 145.

memetikának, mivel a mém fogalmának szimplifikációjából származnak és egy szofisztikáltabb mémfogalommal kivédhetőek.

Visszatérve a gondolatkísérletre, Dawkins azt mondja, képzeljük el, hogy nem egy rajzot mutatunk az első gyerekeknek, hanem azt tanítjuk meg neki, hogyan tud kínai dzsunkát hajtogatni. Ezután ő tanítja meg a második gyereket az origami dzsunka elkészítésének metódusára és így tovább. Ebben az esetben egymás mellé téve az elkészült papírhajókat, sokkal nagyobb hasonlóságot fogunk felfedezni az egyes példányok között. Természetesen itt is lesznek jobb és rosszabb, sőt akár kifejezetten elrontott dzsunkák, azonban egy rontott példány után következhet egy jól sikerült is. Ez azért van, mert Dawkins szerint az utasítások (a kód) önjavító¹⁰ (self-normalizing process). A gyerek, aki egy rosszabbul sikerült origamit lát elkészítés közben, a saját papírjának hajtogatása közben kognitív képességei révén képes felismerni a hibát és az eredeti szándékot, vagyis azt, hogy a cél eredetileg egy ideális dzsunka elkészítése volt – és ha ügyesebb vagy akkurátusabb az előző gyereknél, akkor képes az általa látottnál jobbat készíteni. Persze előfordulhat, hogy az egyik gyerek rosszul jegyez meg vagy elfelejt egy kulcsfontosságú lépést és ezzel a makromutációval egy teljesen új sor indul el; innen-től kezdve ezt másolják a többiek hasonló mechanizmusok szerint.

Dawkins szerint a két feladat esszenciálisan különbözik egymástól, ennek ábrázolására a genetika analógiájára bevezeti a genotípus és a fenotípus megkülönböztetését. Nagyon leegyszerűsítve azt mondhatjuk, hogy egy organizmus genotípusa az egyed génkészlete, míg a fenotípus az egyed egy tulajdonsága (pl. szemszín), amit a megfelelő gének kódolnak. A mémek esetében a genotípus az az elem, ami öröklődik az egyes nemzedékeken át, reprodukálja magát és egy felismerhető mintázatot alkot elemek egy sorában. A fenotípus pedig az egyes példányok külső „megjelenése” (a megjelenés szót itt nem feltétlenül fizikailag értve, hanem mint egy mentális vagy nyilvános reprezentáció partikuláris jellegzetességeit).

„Mi a döntő különbség a kétféle kísérlet között? A magyarázat a következő: a rajzolásos kísérlet a lamarcki öröklődés-

¹⁰ Az eredeti kifejezés a self-normalizing, melyet a *Mémgépezet* fordítója hibajavítónak fordított le, én azonban inkább önjavítónak mondanám. Egyrészt ez pontosabban adja vissza az angol kifejezés értelmét, valamint kongruens a magyar természettudományos terminológiával, mely önjavító és önrontó folyamatokról, körökről beszél.

elméletet¹¹ követi (Blackmore elnevezésével „termékmásolás”), a hajtogatási kísérlet pedig a weismann-i öröklődést (Blackmore szerinti „utasításmásolás”). A rajzos kísérletben a külső megjelenés (a fenotípus) minden nemzedékben egyúttal a genotípus (az örökletes információk összessége) is, amely átadódik a következő nemzedéknek. A hajtogatásos kísérletben a következő nemzedék nem a papírból készített tárgyat kapja, hanem az utasításkészletet az elkészítés módjáról. Az utasítások végrehajtásának tökéletlenségei átabotában készül dzsunkákhoz (fenotípusokhoz) vezetnek, de nem adódnak tovább a következő nemzedékekre; ezek nem memetikai jellegűek.”¹²

A mémelméletet a másolási pontosság felől támadó kritikusok a mémeket homogén elemeknek veszik, amikor azt állítják, hogy minden átadási folyamat során a szelekciót lehetetlenné tevő mutáció történik. Nem vesznek tudomást arról, hogy a felszíni jellegzetességek mellett vannak bizonyos stabil mintázatok is – állítja Dawkins. A genotípus segítségével tehát magyarázhatóvá válik az, hogyan képesek a mémek szelekcióra a látszólagos variabilitásuk ellenére is.

3.2. A második ellenvetés

Sperber a tanulmányban Dawkins gondolatkísérletének egy leegyszerűsített, de szerinte ekvivalens verzióját adja.¹³ Az első esetben képzeljünk el egy krikosz-krakoszot, amit megmutatunk tíz másodpercre a kísérlet egyik résztvevőjének, majd tíz perc elteltével le kell rajzolnia ezt a szabálytalan ábrát, amit a második résztvevő memorizál majd rajzol le tíz perc múlva és így tovább. A második esetben pedig a feladat egy egyetlen tollvonással lerajzolható ötágú csillag lerajzolása. (1. ábra) Sperber szerint az első esetben szimpla memorizálás történik, a résztvevők megpróbálják létrehozni az érzékelt ábra egy mentális képét, majd ezt előhívni és minél pontosabban

¹¹ Egy másik ellenvetés, melynek cáfolatára most nem szeretnék kitérni a lamarcki öröklődés-elmélettel kapcsolatos. A mémek esetében – szemben a genetikai evolúcióval – látszólag lehetségesek lamarcki oksági nyilak, vagyis a szülők az életük során megszerzett előnyös tulajdonságaikat továbbörökíthetik utódaiknak.

¹² DAWKINS: „Bevezetés”, i. m., 14.

¹³ SPERBER: „An objection...”, i. m., 165-166.

visszaadni. A csillag esetében azonban – mondaná Dawkins – felismerik az implicit utasítást („rajzolj egy ötágú csillagot a toll felemelése nélkül”) és a látott ábrát mint egy típust jegyzik meg, majd ennek a típusnak egy partikuláris példányát hozzák létre később. A látott rajz, a konkrét stimulus esetleges jellemzőit elfelejthetik, azonban ennek ellenére mind a 10 elkészült rajz hasonlít egymásra releváns vonatkozásaiban és felismerhető a hasonlóságuk az eredetileg mutatott rajzhoz. Dawkins tehát azzal magyarázná ezt, hogy a krikosz-kraksz genotípusa és a fenotípusa megegyezik, míg a második esetben maga az ötágú csillag típusa a genotípus, az egyes létrehozott példányai pedig a fenotípusok. Sperber szerint ez a magyarázati kísérlet alapvetően elhibázott, mivel a genotípus-fenotípus distinkcióval Dawkins eleve bizonyítottnak veszi, amit bizonyítani akar. Ez persze bizonyos tekintetben magától értetődő és mint Kampis is megjegyzi, minden evolúciós alapú magyarázatnak jellemzője, mivel „a körforgás oka az, hogy az evolúcióról való tudásunk egyszerre kiindulópont és magyarázandó teljesítmény.”¹⁴ Mit is veszünk bizonyítottnak ebben az esetben? Magyarázatot kell adnunk arra, hogy (1) mi az ami változik és (2) miért változik, az ami változik. Miért van mutálódás? Mert van ami mutálódjon. És miért van ilyen mutálódó elem? Mert nyilvánvalóan van mutálódás. Úgy vélem azonban, hogy ez nem egy ártalmas körbenforgás, így nem jelent valódi veszélyt a mémelméletre.

Annak eldöntésére, hogy mikor beszélhetünk valódi replikátumokról, Sperber Dawkinst rekonstruálva két feltételt ad meg:

- 1) Egy A elem egy másik B elem replikátuma lehet anélkül, hogy B-hez minden szempontból hasonlítana; vagyis identikus másolata lenne. Elég ha A és B csupán releváns aspektusaiban egyezik meg egymással, vagyis memetikai megközelítésben abból a szempontból, amit éppen magyarázni akarunk.

¹⁴ KAMPIS György: „Dennett és az evolúció”, *Replika*, 1999/36, 28.

2) Bizonyos kulturális elemek stabil mintázatokat mutathatnak hosszabb-rövidebb időn keresztül, eközben lehetnek individuális változtatások, de lényegében mindvégig ugyanazt a típust példázza minden elem.

Memetikai értelemben tehát nem akkor (illetve nem csak akkor) beszélhetünk replikátumokról, amikor identikus másolatok jönnek létre, hanem akkor is, ha felismerhető egy stabil mögöttes tartalom, a genotípus, a változások pedig csupán fenotipikusak. Ez tehát nem azt jelenti, hogy az egyes elemek egymás tökéletes másolatai, hanem éppenséggel azt, hogy jelen van egy tetszőlegesen variálódó komponens is, melynek változása azonban lényegtelen magának a mémnek a szempontjából. Véleményem szerint ezt érti félre Sperber Dawkins és Dennett mém-konceptiójában. „Vannak természetesen kulturális morzsák, melyek replikálódnak. Vannak emberek, akik lemásolják a láncleveleket. A középkori szerzetesek kéziratokat másoltak.”¹⁵ Lényegében még ezek a Sperber által identikus másolatoknak tekintett produktumok sem teljes mértékben tökéletes másolatok, hosszabb idő alatt mutációk és variációk sora megy végbe ezekben is. Éppen hogy elsősorban nem akkor beszélhetünk replikátumokról, amikor identikus másolatok jönnek létre, melyeknél A és B elem minden egyes tulajdonságában azonos; hanem mikor az egyes elemek nem minden, hanem csak az aktuálisan releváns tulajdonságaikban egyeznek meg. A releváns és irreleváns aspektusok elkülönítése teszi lehetővé azt, hogy a mémek továbbörökíthessenek nemzedékek során keresztül és eközben a felszíni változások ellenére is megőrizték lényegüket, ami miatt értelme van egy adott mémről beszélni tetszőlegesen nagy számú partikuláris megnyilvánulás esetében.

Annak eldöntésére, hogy mely elemekről mondhatjuk, hogy genuin replikátumok, Dawkins egy tesztet ajánl. Rendezzük el véletlenszerűen az egyes elemeket és adjuk azt az utasítást egy személynek, hogy (*ceteris paribus*) próbálja rekonstruálni az oksági láncot, vagyis rendezze készítésük sorrendjébe a példányokat. Ha ez nem sikerül neki, akkor valódi replikátumokról beszélhetünk, míg ha sikerül az oksági láncot felderíteni, akkor nem – ugyanis ebben az esetben nincsen az egyes elemeknek egy olyan közös genotípusa, mely a fenotipikus megnyilvánulások mögött meghúzódna.

¹⁵ SPERBER: *A kultúra magyarázata*, i. m., 145.

Ez a teszt azonban nem kielégítő Sperber szerint, ezért Dawkins lazább replikátum meghatározásával szemben Sperber a következő három minimális feltételt javasolja. Abban az esetben mondhatjuk, hogy B elem A elem valódi replikátuma ha:

- 1) B-t A okozta
- 2) B releváns aspektusaiban megegyezik A-val
- 3) a B-t létrehozó folyamatnak hozzá kell jutnia ahhoz az információhoz ami B-t hasonlatossá teszi A-hoz A-ból kiindulva

Az (1) és (2) feltételek, melyek egyfelől az oksági kapcsolatot, másfelől a hasonlósági reláció meglétét teszik szükségessé, úgy gondolom nem szorulnak bővebb magyarázatra, vizsgáljuk meg azonban a (3) feltételt kicsit alaposabban! Ez összekapcsolja az első kettőt, mivel önmagában az hogy az A okozza B-t és az ok és okozat hasonlít egymáshoz, nem elégséges feltétel. Nem csak, hogy A-nak B okának kell lennie és B-nek hasonlatosnak lennie a kérdéses tulajdonságaiban A-hoz, hanem B-nek azokat a tulajdonságokat kell örökölnie A-tól, amik hasonlatossá teszik A-hoz. Arra, hogy miért nem elégséges az (1) és a (2) feltétel, ebből következőleg pedig miért túl tág Dawkins tesztje – vagyis olyan dolgokat is replikátumoknak vesz, melyek valójában nem azok – Sperber a nevetés példáját hozza. „A nevetés olyan társas viselkedésforma, melyet – az egyéni fejlődés folyamán – tipikusan mások nevetése vált ki és a nevetés ragadós [*contagious*] viselkedésforma marad.”¹⁶ A nevetés esetén nem lenne elég az (1) és (2) feltétel, mivel attól, hogy a nevetések között oksági kapcsolat van – memetikai értelemben vertikális, vagyis generációk közötti átadás történik –, valamint releváns aspektusaiban fennáll a hasonlóság ok és okozat között, még nem beszélhetünk mémekről. A hasonlóság ebben az esetben nem egy másolási folyamat révén, hanem evolúciósan kialakult kognitív mechanizmusok által jött létre. B hasonlóságát A-hoz nem maga A okozta, hanem egy közös C külső ok miatt hasonló egymáshoz A és B.

Ha feltételezzük Dawkinsról, hogy tisztában van azzal, hogy mi lehet egyáltalán egy mém, potenciálisan mi töltheti be egyáltalán a mém funkcióját (ami összességében egy meglehetősen plauzibilis feltételezés), akkor illegitim egy a posztulált dolgok kategóriájának körén kívül eső kategóriába tartozó példát hozni, vagyis ez nem egy tényleges ellenpélda, hanem szimplán egy rossz példa. A nevetés bi-

¹⁶ SPERBER: „An objection...”, i. m., 168.

zonyos társadalmi szituációkhoz kötődik, nagyrészt ösztönösen, nem tudatos módon történik, az emberi agy evolúciósan kialakult alapvető kognitív működéséből fakad és kulturálisan viszonylag kevésbé meghatározott. Ilyenformán a potenciális mém kategóriájába ugyanúgy nem tartozik bele, mint mondjuk egy szemöldökráncolás.

Sperber szerint az első esetben az alapvető kognitív képességeiket használták a kísérlet alanyai (vagyis érzékelték az ábrát, azt próbálták memorizálni, majd motorikus képességeiket felhasználva visszaadni), míg a második típusú feladatok esetében nem ez történt.

„A második feladatban (...) felismertük az ingert. Ez kiváltotta egy előzetes tudáskészlet aktivációját. Az inger egy általános típus egy példányaként lett kategorizálva: egy ötágú csillag a ceruza felemelése nélkül. Az aktuális inger tulajdonságai, mint ezen kategorizáció szempontjából irrelevánsakat, figyelmen kívül hagyták. Amikor tíz perccel később megkérték őket, hogy reprodukálják az ingert, a résztvevők csupán az ötágú csillag egy másik példányát hozták létre anélkül, hogy a legtöbb esetben próbáltak volna visszaemlékezni, hogyan is nézett ki az eredeti ábra. A képesség, ami miatt jól teljesítettek ebben a második feladatban, nem az észlelésre és a másolásra való képesség. Ez az arra való képesség, hogy felismerjenek és reprodukáljanak és erre az ötágú csillag típusának tudását használják, amivel már azelőtt rendelkeztek mielőtt találkoztak volna a példánnyal.”¹⁷

Tehát a krikosz-kraksz esetében csupán az (1) és (2) teljesült, míg a csillag esetében nem történt másolás, hanem a már meglévő előzetes fogalmi készlet és kategorizációs rendszer aktivizálódása és ezek hozzákapcsolása a konkrét stimulushoz, a perceptuális ingerhez ment végbe. „(...) az emberi agy nem másolásra vagy szintetizálásra használja a teljes beérkező információt, hanem többé vagy kevésbé releváns evidenciaként, melynek segítségével saját reprezentációkat épít fel.”¹⁸ Sperber azonban itt félreértelmezi az agy szerepét a memetikai átadásban.

Ellentétben azzal amit Dawkins állít, nem maguk az utasítások önjavítóak, hanem lényegében azok a kognitív folyamatok, melyek

¹⁷ SPERBER: „An objection...”, i. m., 170.

¹⁸ SPERBER: *A kultúra magyarázata*, i. m., 149.

révén a szándékok és az implicit utasítások felismerése történik – polemizál Sperber. Amikor az origami dzsunka készítésének egy anyag módját látjuk, például a papír négy sarkát szabálytalan módon hajtja be az illető, akkor ennek ellenére felismerjük, hogy eredetileg az utasítás az volt, hogy a lehető legpontosabban középre történjen a behajtás, vagyis a szándék az ami normalizálja a folyamatot a következő megvalósítás során, nem pedig magában az utasításban van inherens módon a javító mechanizmus. Itt azonban megint nem világos, hogy mi is tulajdonképpen a különbség a kettő között. Ha egyszer a kognitív folyamatok, a szándékok felismerésének mechanizmusai hajtják végre a korrigálási folyamatot, vagyis ezek önjavítóak; akkor végső soron mégis maguk az utasítások önjavítóak, amelyek úgy vannak megfogalmazva, hogy általuk a kognitív rendszer képes legyen egyáltalán felismerni a hibát, majd végül korrigálni azt.

Sperber ezzel tulajdonképpen azt sugallja, hogy alapvetően nem maguk a külső információs csomagok hordoznak inherens módon magukban valami közös tulajdonságot (olyan értelemben, ami megfigyelőtől függetlenül megtalálható bennük, mint konkrét mémek), hanem a közös tulajdonság lényegében a hasonló kognitív felépítésű ágensek kognitív aktusai során jönnek létre. A mém koncepciója ezzel ellentétes módon posztulál bizonyos tulajdonságokat, amikkel bizonyos reprezentációk, A és B ténylegesen rendelkeznek, nem pedig csak az ingerfelismerés és kategorizáció során egy érzékelő viszonylatában keletkeznek. A mémek, mint ténylegesen létező entitások saját maguk rendelkeznek ezekkel a tulajdonságokkal, éppen emiatt van értelme egyáltalán a mém fogalmáról beszélni.

A memetikát véleményem szerint alapvetően ebben érti félre sok kritikus, köztük Sperber is. Vagyis a másolási pontosság fogalmát reflexió nélkül, a gén-mém analógiát szó szerint véve alkalmazza az egyes kulturális elemekre. Ezért a kritikusok azt állítják, hogy a mémek másolási pontossága rendkívül alacsony, két tetszőleges mentális vagy nyilvános kulturális reprezentáció a legtöbb esetben nem egyezik tökéletesen, de mint láttuk ez egyáltalán nem is szükséges feltétele azonosságuknak.

4. Összefoglalás és zárómegjegyzések

Álláspontom szerint Sperber nem annyira egy legitim kritikát ad a mémelmélettel szemben, mint inkább leegyszerűsíti a mémelméletet,

továbbá kritikája során nem szakad el kellő mértékben a saját háttérelméleteitől és az ezekből fakadó általános ellenérzéseitől. A mémelmélet – ahogy én látom – nagyrészt független az elme Fodor és Chomsky-féle moduláris felfogásától (amin a relevanciaelmélet alapul), sokkal inkább filozófiai, mint empirikus szinten mozog. Nem annyira az a kérdés, hogy a mémek pontosan hogyan is valósulnak meg és pontosan milyen átadási mechanizmusok révén terjednek hanem inkább az amit a mentális reprezentációk és ezek terjedési mechanizmusainak jellegzetességeiről mondanak. A mémelmélet szempontjából az agy csupán egy hordozóközeg, „a mémek úgy terjednek a génkészletben, hogy agyból agyba költöznek egy olyan folyamat révén, melyet tág értelemben utánzásnak nevezhetünk.”¹⁹ Vagyis azok a neurális és kognitív mechanizmusok, melyek révén ez a folyamat megvalósul, irrelevánsak ebből a perspektívából. Sőt, lényegtelennek is kell lenniük, mivel maga a replikátor mechanizmus, az evolúciós algoritmus közegfüggetlen, így nem is kötődhetnek egy-egy konkrét hordozóközeg esetlegességeihez. Ez az, amit Sperber elkötelezett kognitivistaként nem tud megemészteni és ami miatt úgy tekint a mémelméletre, mintha annak szubsztantív cáfolatát lehetne adni az emberi agy működésének jellegzetességeiből, esetleges modularitásából kiindulva.

A mémelmélettel kapcsolatban – véleményem szerint – alapvetően két hibába lehet esni. A memetikát egyfelől sokan hajlamosak, mint afféle naív elméletet elutasítani, mondván, hogy a mém csupán egy hangzatos, de üres metafora, mely nem vezet sehova és empirikusan is bizonyíthatatlan. Másfelől azonban veszélyes a génmém/genetika-memetika/biológiai evolúció–kulturális evolúció analógiát túlhajtani és minden egyes ponton a tökéletes megfeleléseket keresni. A biológiai és kulturális evolúció mechanizmusaiban számos releváns különbség van, ez azonban nem érinti a központi elképzelést, miszerint a replikátor szerepét lényegében bármilyen, funkcionálisan alkalmas egység betöltheti különböző hordozóközegekben és ezek a replikátorok alapvetően hasonló mechanizmusok alapján szerveződnek. A mémelmélet, mint modell (nem pedig tudományos elmélet) A gén–mém analógia rugalmas értelmezése fontos és talán alapvetően helytálló értelmezését nyújtja a mentális reprezentációk terjedési mechanizmusainak – továbbá nem feltétle-

¹⁹ DAWKINS: *Az őnző gén*, i. m., 179.

nül áll szemben minden tekintetben más modellekkel, amilyen pl. Sperber epidemiológiai koncepciója.

Pléh Csaba felteszi a kérdést, hogy a két modell vajon mennyire tud, ill. egyáltalán mennyire akar túllépni a pusztá metafora szintjén. Azt mondják-e, hogy a kultúra bizonyos aspektusaiban így és így működik, hasonlóan a biológiai evolúcióhoz vagy a fertőzések terjedéséhez vagy ennél valami többről van szó? „A terjedéseméletek egészében azzal az alapvető gondolattal küzdenek, hogy vajon mennyire csak biológiai analógiák, s mennyire valódi mechanizmuselméletek szeretnének lenni.”²⁰ Dennett és Blackmore alapvetően a második verzió mellett teszik le a voksukat, és én is efelé hajlok. Azonban nem gondolom, hogy a mémelmélet egy valódi tudományos elmélet lenne. A mémelmélet egy modell, amit még sok helyen pontosítani kell, hogy az empirikus adatokra jobban ráilleszthető legyen, ill. meg kell húzni érvényességi körét is, mert az az egyes szerzőknél tapasztalható lelkesedés amivel a kulturális jelenségek mindegyikét a mémekkel szeretnék magyarázni, túlzás. Ez utóbbira példa Kim Sterelny álláspontja, aki a memetikai átadás jelentőségét a kulturális evolúció egyes szakaszaiban centrálisnak, más szakaszaiban elhanyagolhatónak véli.²¹

A mémelmélet egyedüli érdeme, hogy a naturalisztikus társadalomtudományi magyarázatokat kivezette a szociobiológia funkcionalista szemléletű redukcionizmusából, megnyitva ezzel az utat más biológisztikus kultúrafelfogásoknak, ahogy Kertész véli?²² Persze egy gyakorló társadalomtudós szemszögéből valóban nem sok gyakorlati haszna van a klasszikus memetikai megközelítésnek, olyan értelemben legalábbis, hogy az empirikus valóságban felbukkanó konkrét jelenségekre valóban nem ad magas heurisztikus értékkel rendelkező, az empirikus folyamatokra ráilleszthető modellt, azonban mint hangsúlyoztam nem is biztos, hogy feltétlenül erre való. Úgy látom, hogy a memetika szükség esetén tovább finomítható, más terjedéseméletekkel bizonyos elemeiben szintetizálható és talán egy tényleges társadalomtudományi alkalmazhatósággal rendelkező, elmefilozófiaiilag adekvát modell is kidolgozható a segítségével.

²⁰ PLÉH Csaba: „A gondolatok terjedési mechanizmusai: mémek vagy fertőzések?”, i. m., 181.

²¹ STERELNY, Kim: „Memes revisited”, *British Journal for Philosophy of Science* 2006/1, 145-165.

²² KERTÉSZ Gergely: „Kultúra és evolúció. Mire (volt) jó a mémelmélet, és mire nem?”, i. m., 94.